

ДЕКЛАРИСАНА И СТВАРНА НЕУТРАЛНОСТ ШВАЈЦАРСКЕ У ТОКУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Швајцарска је положај стално неутралне земље стекла на Бечком конгресу 1915. а тај статус јој је био потврђен и Версајским уговором 1919. године.

Током Првог светског рата остала је потпуно заштићена од напада тако да је, у периоду између два светска рата, почела да погодности своје неутралности сматра као стање природно и неподложно променама. Због тога, она је била слабо заинтересована за вођење спољне политике. Под појмом „вођење политике“ Швајцарци су, пре свега, подразумевали вођење унутрашње политике, а не спољне, како је то уобичајено у свету.

Овакав свој став Швајцарска је задржала све до 30-тих година, када су се у њеном непосредном суседству десиле промене од којих је уздрхтала цела Европа. У овом периоду шеф Политичког департмана Федералне скупштине Швајцарске био је доктор Ђузепе Мота (Giuseppe Motta), који је, према тврдњама већине швајцарских аутора који су се бавили овим проблемом, био превише стар и сенилан да би обављао тако важну функцију, и прекомерно наиван и поверљив према изјавама Мусолинија и Хитлера.¹ Јако осећање угрожености и страха пред блиском и неминовном анексијом завладало је у швајцарској јавности на вест о капитулацији холандске и белгијске војске, чиме је на драстичан начин била потврђена немоћ малих народа у борби за очување суверенитета. Швајцарска је била једина мала земља у Европи која је остала поштеђена нацистичке агресије. Са не мањом бојазни, очекивала је и акције јужног суседа, Италије. Кружиле су гласине да немачка војска, у случају ступања Италије у рат, треба да се састане са италијанском код Лозане и Пајерна на швајцарској територији.² У предвечерје Другог светског рата, 31. августа 1939 објавила је ноту о својој потпуној неутралности и доставила је на 40-так адреса.

Са Немачком, Италијом, Француском и Енглеском су, још раније, били склопљени уговори којима су се ове земље обавезале да ће поштовати неутралност Швајцарске, у оној мери у којој је сама Швајцарска буде поштовала.

Федерална скупштина је разматрала и економски аспект неутралности у евентуалном рату и закључила да се према свима зараћеним стра-

¹ Edgar Bonjour, *Histoire de la neutralité suisse pendant la seconde guerre mondiale*, vol. IV, A la baconnière, Neuchâtel 1989, page 14.

² Архив Савезног секретаријата за иностране послове, Конзулат Краљевине Југославије у Женеви (даље: АССИП), F-I, стр. пов. бр. 228.

нама има понашати једнако у погледу превоза робе преко своје територије. Према Хашкој конвенцији из 1907. године, неутралним земљама је било забрањено да извозе и превозе ратни материјал, али је Федерална скупштина то ипак дозволила, под одређеним условима.³

У складу са Уставом Федерације, а због непосредне ратне опасности, сва власт у одлучивању је била поверена једној личности. Швајцарци су главнокомандујућег, који је био врло широких овлашћења, уважен и поштован од свих, називали једноставно Генерал. Он је имао право да доноси одлуке о свему, сем о објави рата, закључивању мира и приступању савезима, о чему је одлучивала Скупштина. Генерал Анри Гисан (Henri Guisan) је овим компетенцијама добио врло јаку позицију, готово диктаторску.⁴ Гисан је одмах наредио потпуну мобилизацију армије, оправдавајући то двојакот потребом – ради показивања решености на одбрану и постизања повољног психолошког ефекта код грађана Швајцарске. Из Генералштаба је уклонио све официре за које се претпостављало да одржавају везе са Немцима.⁵ Током рата, швајцарска армија је остала у пуној приправности, спремна да штити неутралност своје земље.⁶ Ре-

³ На седници Федералне скупштине од 14. IV 1939, у врло живој дебати био је разматран и економски аспект неутралности у евентуалном рату. Најзад је било одлучено да се извоз може обављати у случајевима када је: 1) роба већ била поручена и авансно плаћена; 2) када заинтересована земља набави и увезе сировине и 3) када су партнери у робној размени земље које не припадају сукобљеним блоковима.

У дебати су се нарочито истицали посланици Социјалистичке партије који су захтевали да трговање и сарадња са иностранством буду селективни. Захтевали су, сем тога, уколико већ мора да постоји, и да се поштује, неутралност у међудржавним односима, да не мора стриктно да се спроводи и у штампи и осталим средствима јавног информисања. Њихове сугестије нису, међутим, могле бити усвојене. Edgar Bonjour, *Histoire de la neutralité suisse pendant la seconde guerre mondiale*, Vol. IV, A la baconniere, Neuchatel 1989.

⁴ Иако је имао велика овлашћења, готово диктаторска, Анри Гисан је увек више волео да консултује Скупштину, него да своја овлашћења користи за самосталне акције. Генерал је држао до тога да има добре односе са свим слојевима друштва и свим партијама. Био је у добрим односима чак и са социјалистичким синдикатима, иако су они у почетку били против његовог избора, јер је био познат као десничар.

Омиљена изрека Генералова је била: „Не постоји Швајцарска због неутралности, већ неутралност због Швајцарске“. Е. Bonjour, н.д.

⁵ Приликом састанка између шефа обавештајне службе Швајцарске Роже Масона (Roger Masson) и Валтера Шеленберга (Walter Schelenberg), Химлеровог сарадника (који је у Служби безбедности Немачке руководио шпијунажом), на територији Немачке, у Валдхуту, 8. IX 1942, немачка страна је врло оштро замерила на оваквом Генераловом гесту. Масон, који је, и од пре рата одржавао пријатељске везе са Немачком, трудио се свим силама да одбрани овај и друге поступке свога Генерала, који нису били сасвим по вољи Немцима. Види детаљније код: Е. Bonjour, н.д.

⁶ Уживајући статус стално неутралне државе, Швајцарска је имала и обавезу да тај статус и брани. То је двојак обавеза: да неће сама учинити ништа што би могло да се коси са статусом слободне неутралности и да ће се одупрети сваком покушају нарушавања тог статуса од стране других држава. Да би могла да се заштити од напада, морала је да има оружане снаге. Стална неутралност, зато, представља оружану неутралност. Детаљније види код: Гавро Перацић, *Међународно право*, Београд 1966.

дован састав армије је био ојачаван и обвезницима из резерве путем мобилизације која је спровођена у тренуцима изражене опасности по територију Швајцарске, било од стране савезника, било од стране Немачке.⁷ Суочена са непосредном и блиском ратном опасношћу, Швајцарска је била принуђена да лавира, да инсистира на поштовању своје неутралности, али да, истовремено, одржава контакте и води тајне преговоре са обема странама.⁸

У неколико наврата, у првим ратним годинама, високи службеници швајцарске владе, уз знање и дозволу Генерала, водили су преговоре са представницима Француске и Немачке. Два пута је, у тим преговорима учествовао и сам Генерал. Први пут, маја 1940, када се састао са изаслаником Генералштаба француске армије. Том приликом су разговарали о могућности да Француска, евентуално искористи територију Швајцарске за повлачење и прегруписивање својих трупа.⁹

Са Вермахтом је контакт био успостављен преко Роже Масона, шефа обавештајне службе Швајцарске. Масон је још пре почетка рата лично познавао SS генерала Валтера Шеленберга, који је био блиски сарадник Химлера и који је руководио шпијунажом. Масон и Шеленберг су се први пут састали 8. септембра 1942. у Валдсхуту, на територији Немачке. На почетку састанка, одлучили су да разговори треба да имају искључиво војнички карактер, без уплитања елемената политике. Сличног карактера су били и наредни састанци и контакти преко курира.

Трећег марта 1943, на територији Швајцарске дошло је до сусрета Валтера Шеленберга са Генералом. Централно питање о коме се расправљало је био степен одлучности Швајцарске да одржи своју неутралност. Наиме, Шеленберг је инсистирао на потврди да Швајцарска неће допу-

⁷ Опасност да буде окупирана претила је територији Швајцарске како од стране савезника, тако и од стране Немачке. Претња од стране Немачке је била јача, непосреднија и повремено је достигала крешендо. На самом почетку, период мучног притиска је трајао од априла до августа 1940. Бојазан да ће Немци кренути на Швајцарску, уколико им не буде успело да савладају Мажино, или да остваре планирана освајања на северу Европе, била је сасвим реална. Уосталом, сада је познато да су Немци имали више планова за напад на Швајцарску под називом „Татенбаум“.

Опасност од инвазије савезника је постојала и раније, али је постала нарочито актуелна у лето 1943. са падом Мусолинија, Бадоловом капитулацијом и окупацијом северне Италије од стране Немачке. Швајцарска је тада максимално ојачала одбрану своје јужне границе, бојећи се упада масе избеглица и делова војних јединица. Најкраћи пут у Немачку водио је савезнике, и тада, и после искрцавања у Нормандији, јуна 1944, преко територије Швајцарске.

Ипак, упркос сталној опасаности, суверените швајцарске територије остао је неповређен до краја рата. Е. Војџур, н.д.

⁸ Е. Војџур, н.д.

⁹ Забелешка и други документи о овим сусретима више не постоје. Они су, почетком 1941. године, дошли у посед SS генерала Валтера Шеленберга. Шеленберг их је искористио као повод и средство за остваривање преговора за швајцарском владом. Пошто је на време схватио да ће Немачка изгубити рат, а тежећи да себи лично обезбеди одступницу, он се, обзнанивши Швајцарској да поседује та документа, потрудио да их уништи, у знак добре воље и спремности на сарадњу.

стити савезницима да се користе њеном територијом. Учтиво, али одлучно и отворено, Генерал је изјавио да ће се Швајцарска одупрети свакоме, и савезницима, и Немачкој, и очувати своју неутралност.¹⁰

И поред повремених озбиљних претњи, Током Другог светског рата није дошло до угрожавања неутралности швајцарске територије. Ваздушни простор Швајцарске је, међутим, само у периоду од 1. септембра до 31. децембра 1939. био повређен 143 пута. Већ тада је постало јасно да предстоји мноштво повреда ваздушног простора и да ту неутралност неће бити поштована. Присуство ваздушних снага савезника на небу Швајцарске је било толико да је, почетком 1943, Немачка отворено запретила да ће Луфтвафе преузети контролу швајцарског неба, када већ домаћа авијација није за то способна, на шта је Енглеска одговорила противпретњом истоветног садржаја. Не знајући више шта да предузме, Федерална скупштина је одлучила да се не обазире на претње било које од сукобљених страна. Ради боље уочљивости, граница је била сва обележена огромним белим крстовима који су ноћу били јарко осветљени и лако видљиви из ваздуха. Ипак, може се рећи да су погрешке пилота обеју сукобљених страна биле честе. Крајњи исход делује доста поразно: констатовано је да је у току рата било 7379 повреда швајцарског ваздушног простора, 23 авиона су оборена, погинула су 84 швајцарска грађанина, а 260 је било рањено.¹¹

Удаљавањем непосредне војне опасности, у Швајцарској се све јаче почела осећати делатност националсоцијалистичке пропаганде, нарочито у кантонима насељеним поглавито немачким живљем: Цирих, Луцерн, Базел, Берн, Фирбур и Сент Гален. Центар ове пропаганде је био град Цирих. У Цириху је, поред Генералног конзулата Рајха, постојало још 17 немачких организација. Биле су то: Швајцарско-немачка трговинска комора, Немачки путнички биро, Стални биро немачке колоније, организација „Hitlerjugend“, организација „Jungvolk“, радничка немачка организација „Dei Deutsche arbeitsfront“, женска националсоцијалистичка организација „N. S. Frauenschaft“, националсоцијалистичка спортска организација, три немачка добротворна друштва, певачко друштво и организација „Gesellschaft fur Forderung der Kunst“. Организација „Gesellschaft fur Forderung der Kunst“ је, званично, требало да се бави само уметношћу и културним радом.¹² Стварно, бавила се припремањем евентуалног аншлуса Швајцар-

¹⁰ О разговору је био сачињен и писмени документ који постоји и данас. Archiives Federales de Suisse, Handakten Dr Heinch Rothmund, E. 4800 (A), 1967/115, 52.

¹¹ Појединачно, највећа разарања су била изазвана бомбардовањима од 10/12. VI 1940, 1. IV 1944, 11/12. VI 1940. у нападу на северну Италију, грешком су били бомбардовани Лугано, Женева и још неки градови.

Првог априла 1944, у нападу на Шафхаузен, Американци су грешком избацили бомбе изнад швајцарске територије. Том приликом је погинуло 40 људи, а рањено стотинак. Материјална штета на зградама је била велика. После званично уложеног протеста, следило је извињење америчке владе и одштета у висини од милион долара.

¹² Архив Југославије, фонд „Емигрантска влада“, (даље АЈ, Емигрантска влада), 103/62/284, пов. 269.

ске. На челу овог удружења се налазио немачки вицеkonzул у Швајцарској, Герхард Граф, ранији секретар немачког посланства у Ослу, који је сарађивао са Квислингом (Vedukind Quissling) на припреми аншлуса Норвешке. Сем Графа, главни носиоци и организатори националсоцијалистичког рада били су немачки генерални конзул у Цириху доктор Вокт (Voigt) и саветник немачког посланства у Берну Frajher fon Vibra (Freiher von Vibra). На територији Швајцарске, преко 30.000 становника немачке националности је било организовано и активно у националсоцијалистичкој странци. При томе, припадници националсоцијалистичке партије су могли бити и грађани Швајцарске. Разорни рад националсоцијалиста међу швајцарском омладином узроковао је и два крупна потреса која су, почетком јесени 1942, уздрмала швајцарску јавност и показали да од пронацистичког утицаја није поштеђена чак ни војска.¹³ У два наврата била су осуђена на смрт по двојица младих војника због издаје плана утврђења код Ср. Готхардског тунела.¹⁴ Приликом суђења оптужени су изјавили да нису издали због новца, већ из убеђења. Заједно са њима, на временске казне је било осуђено још шест војника и подофицира. Гласило циришке националсоцијалистичке организације „Дие фронт“ покушало је да утиче на извршење смртне казне упозоравајући швајцарске власти да њено извршење може да има далекосежне штетне последице за Швајцарску.¹⁵ После ових експресних случајева, није забележено да је националсоцијалистичка пропаганда имала сличне ефекте у редовима швајцарске армије.

У пролеће 1942. у Цириху је у два наврата боравила немачка војна комисија за преглед немачких војних обвезника настањених у Швајцарској.¹⁶ Свега 5% позваних није се одазвало позиву. Разлог овако малом броју изосталих, поред уверавања да неће бити упућени на Источни фронт него у пукове у окупираној Француској, био је и договор између две владе, потписан у децембру 1941, према којем сви немачки обвезници настањени у Швајцарској, уколико се не би одазвали позиву регрутне комисије, губе одмах право боравка у Швајцарској. Уколико су такве особе биле стекле право за добијање швајцарског држављанства, неодазивањем позиву регрутне комисије оне су га аутоматски губиле.

Швајцарска је на почетку рата дошла под удар економске блокаде Велике Британије. Блокада је била заведена због тога што су се Немачка и Италија користиле територијом Швајцарске за организацију, нарочито

¹³ АЈ, „Емигрантска влада“, 103/63/284, пов. 249.

¹⁴ Нарочито подложна идејама националсоцијализма била је омладина: „... индиректан доказ тога види се и у томе што су ови војници рођени 1916. и 1918. године, то јест припадају младој генерацији... Са њима су осуђени још и следећи: Каплар Ернст Валтер Лео, рођ. 1918... поручник Мерк Макс, рођ. 1019... канонир (тобџија) Бушер Рудолф рођ. 1919... редов Банфлауфен Карл, рођ. 1920... канонир Херц Густав Ото, рођ. 1919... и капорла фуш Адолф Јозеф, рођ. 1919...“ АЈ, Емигрантска влада, 103/63/284, пов. 249.

¹⁵ АЈ, Емигрантска влада, 103/63/284, пов. 251.

¹⁶ АЈ, Емигрантска влада, 103/63/284, пов. 66.

у пограничним областима, производње ратног материјала и опреме и поправке уништеног возног парка. У фабрикама широм земље, производиле су се турбине, мотори, лекови и други производи хемијске индустрије, алуминијум, магнезијум и вештачки кролит, текстил и други производи неопходни немачкој ратној машини.¹⁷

Услед коришћења бродова швајцарске морнарице¹⁸ и расположивих железничких капацитета за превоз артикала неопходних Немачкој, трпело је снабдевање швајцарског становништва, те је била заведена рационарирана расподела животних намирница и осталих потрепштина.¹⁹

Швајцарска је признавала континуитет постојања Краљевине Југославије, омогућивши несметани рад свим дипломатским представништвима. Међутим, трпела је сталне притиске за признавање Независне Државе Хрватске. И поред великих напора да НДХ буде призната као правни субјекат, постигнуто је само то да швајцарске власти дозволе отварање трговинског представништва. Убрзо по отварању, представништво је преименовано у Генерални конзулат, узимајући све прерогативе дипломатског представништва. Генерални конзулат је водио бригу о својим грађанима, који су се исказали лојални Независној Држави Хрватској. Издавао им је нове, продужавао старе пасоше, интервенисао у њихово име код надлежних швајцарских органа и посредовао у склапању трговинских послова између хрватских и швајцарских предузећа. За Хрватску је трговина са Швајцарском била од изузетне важности. То је био, практично, једини начин да дође до чврсте валуте којом би могла да плаћа италијанским окупационим снагама.²⁰

Таквим и сличним поступцима Швајцарска је фактички напустила прокламовану неутралност, мада је, правно, и даље инсистирала на својој потпуној неутралности.

¹⁷ АЈ, Емигрантска влада, 103/63/284, пов. 53, 100, 116, 128 и 178.

¹⁸ Иако континентална земља, Швајцарска је, после отпочињања Другог светског рата била принуђена да организује сопствену трговачку флоту, за потребе обављања трговине и снабдевања становништва. На основу Декларације о заставном праву, закључене у Барселони 1921. којом је било признато свим државама, удаљеним од мора, право пловидбе под властитом заставом, Швајцарска је у пролеће 1941. створила своје властито поморско право. Врло брзо, кроз око годину дана, њена трговачка морнарица је достигла тонажу од око 50.000 тона корисног бродског простора. За потребе образовања поморског кадра била је основана поморска школа у Базелу.

У почетку, снабдевање Швајцарске поморским путем је било вршено преко лука Лисабон, Марсеј и Ђенова. Марсај је врло брзо био напуштен због отежаног сувоземног транспорта. 1942. године, „... с обзиром на чињенице да се швајцарско бродовље употребљава за снабдевање Немачке... Енглеска неће више издавати Navyserts за швајцарске бродове, који плове у правцу Лисабона. Тако ће бити стварно ова лука за Швајцарску затворена и остаће само лука у Ђенови“. Емигрантска влада, 103/63/284. пов. 42.

¹⁹ АЈ, Емигрантска влада, 105/82/234.

²⁰ Детаљније види код: Младенка Иванковић, *Југословенски антифашисти у Швајцарској 1941 – 1945. године*, Београд 1996.

MLADENKA IVANKOVIĆ

THE FORMAL AND REAL SWISS NEUTRALITY DURING WW II

Summary

Switzerland had been recognised as a fully neutral state at the Congress in Wien in 1815, and this was confirmed by the Treaty of Versailles in 1919.

On 31 August 1939 Switzerland declared its full neutrality for fear of the war which seemed imminent. The note of neutrality was sent up to 40 governments.

Because of the imminent danger of war and according to the Federal Constitution, the full authority of making decisions in the country was placed in the hands of one man. That man was »General« Henri Guisan.

Separate agreements were concluded with Germany, Italy, France and the United Kingdom in which each of the countries agreed to honor the neutrality of Switzerland as much as Switzerland would honor it herself.

According to the Hague Convention of 1907 a neutral country was not allowed to trade with or to be used for transit of war materials. The Federal Assembly allowed such activities anyway if certain conditions were met. During the war Switzerland traded in war materials and transported them for Germany. Swiss facilities were also used, for vehicle repairs, hospitalization of wounded and production of various war materials, by Germany. The formal contracts with Slovakia and the Independent State of Croatia were used as cover for deals with Germany and Italy.

Such Swiss activity meant a breach of the proclaimed neutrality, and provoked the UK to enforce an economic blockade.

For the whole duration of WW II the Swiss government faced the danger of being conquered either by the Allies or by the Axis Powers. However, the principality of Switzerland was not disturbed.

